

NİZÂMÎ-Yİ GENCEVÎ'NİN HÜSREV U ŞİRİN İLE LEYLÂ VU MECNÛN ESERLERİNDE AŞK TASAVVURU*

Funda Türkben Aydın*

Öz

Dönemi itibariyle yeni bir tür olan *Hamse* ile edebiyat sahasında muteber bir yere sahip olan Nizâmî-yi Gencevî (ö. 611/1214 [?]), yazmış olduğu beş mesnevi ile uzun yıllar Fars, Türk, Arap ve Batı edebiyatlarında örnek alınan bir isim olmuştur. Şair, kurguladığı hikâyelerde bir dış çerçeveye birlikte okuyucuya katmanlı bir metin bırakmış, zihnini meşgul eden sorulara bu hikâyelerde cevaplar aramış, okuyucuyu derin kavramlar üzerine düşünmeye sevk etmiştir. Bu kavramlardan biri de aşktır. Nizâmî, aşk mevzuunu iki kahramanlı aşk hikâyeleri olarak isimlendirilen *Hüsrev u Şîrîn* ve *Leylâ vu Mecnûn* mesnevilerinde açıklamaya ve bu hikâyelerden yola çıkarak zihnindeki aşk tasavvurunu okuyucuya aktarmaya çalışmıştır. Kendi dönemine kadar tasavvufî aşkı anlatan mesnevilerde sembolik dil kullanılırken Nizâmî, ilk defa gündelik aşkı konu edinen mesnevilerinde Leyla, Kays, Hüsrev, Şirin gibi sıradan karakterleri kullanarak meramını okuyucuya aktarmış ve gelenekteki mesnevilerde hâkim olan mecaz, temsil ve teşbih yolunu tercih etmemiştir. *Leylâ vu Mecnûn* eserinin bütünlüğüne bakıldığında, birbirine kavuşamayan iki âşığın dünyevî hikayesinden ziyade metafizik güzelliğe ulaşmaya yönelik bir yolculuğun anlatıldığı (seyr u sülûk) malumdur. Bu yönüyle de sembolik anlatımlı birçok mesneviye ilham kaynağı olan Sühreverdi'nin *Mûnisu'l Uşşâk* eserindeki tekâmül yolculuğu safhalarıyla Mecnun'un Leyla sureti üzerinden tekâmülü arasında bazı benzerlikler görülebilir. *Hüsrev u Şîrîn*'de ise yine hikâye bütünlüğüne bakıldığında kahramanların ahlâkî tekâmülü üzerine bir kurgu gözlemlenir. Nizâmî beşerî aşkı küçümsemez, aksine onu ahlâkî düzlemde kemâle erdiren bir araç olarak görür. Beşerî aşk bu bağlamda hikâyedeki karakterleri metafizik güzelliğe görünürde erdirmese de Şirin adeta bu mertebeye erişmiş gibidir. Çalışmada her iki mesneviyi irfânî ya da beşerî gibi keskin sınıflandırmalara tabi tutmadan Nizâmî'nin aşk tasavvuru üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Nizâmî-yi Gencevî, Mesnevi, Aşk, İlâhî Aşk, Tasavvuf, Hüsrev u Şîrîn, Leylâ vu Mecnûn.

* Araştırma makalesi/Research article; Doi: 10.32330/nusha.1264577. Bu çalışma 22.12.2022 tarihinde “İngeden Gerçeğe, Geçmişten Günümüze Aşk Mefhumu Çalıştayı”nda sunulan bildirinin genişletilmiş şeklidir.

* Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-posta: fundaturkben@artuklu.edu.tr , Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0001-6488-9548>

Makale Gönderim Tarihi: 13.03.2023

Makale Kabul Tarihi : 20.06.2023

The Conception of Love in Nizami Ganjavi's *Khosrow o Shirin* and *Leyli o Majnun*

Abstract

Nizami Ganjavi (d. 12141 [?]), who had a respected place in the field of literature with his *Khamsa*, which was a new genre in his period, has been an exemplary name in Persian, Turkish, Arabic, and Western literature for many years with the five *mathnawi* he wrote. The poet has left a layered text to the reader with an external framework in the stories he has almost fictionalized, sought answers to the questions that occupied his mind in these stories, and encouraged the reader to think about deep concepts. One of these concepts is love. Nizami tried to explain the subject of love in his two heroic love stories *Khosrow o Shirin* and *Leyli o Majnun* and tried to convey his conception of love to the reader based on these stories. While symbolic language was used in *mathnawi* describing mystical love until his time, Nizami, for the first time in his *mathnawi* about everyday love, used ordinary characters such as Layla, Qays, *Khosrow*, *Shirin* to convey his meaning to the reader and did not prefer metaphor, representation, and simile, which were dominant in the *mathnawi* of the tradition. When we look at the whole story in *Leyli o Majnun*, we see that it is a journey to reach metaphysical beauty rather than a worldly story of two lovers who cannot meet each other. In this respect, some similarities can be seen between the phases of the journey of the evolution in Suhrawardi's *Munisu'l Ushshak*, which is a source of inspiration for many *mathnawi* with symbolic narration, and the evolution of *Majnun* through the image of Layla. In *Khosrow o Shirin*, when we look at the integrity of the story, we observe a fiction based on the moral evolution of the heroes. Nizami does not belittle human love; on the contrary, he sees it as a means of moral perfection. In this context, although human love does not seem to bring the characters in the story to metaphysical beauty, *Shirin* seems to have like reached this level. In this study, Nizami's conception of love is emphasized without subjecting both *mathnawi* to sharp classifications such as the mystical or the humanistic.

Keywords: Nizami Ganjavi, *Mathnawi*, Love, Sufism, *Khosrow o Shirin*, *Leyli o Majnun*.

Structured Abstract

Nizami Ganjavi is a poet who came to the forefront with his *Khamsa* consisting of five *masnavi* and became famous as a *mathnawi* poet. Nizami, who has made a name for himself in the field of literature mostly as a poet of *rezm* and *bezm*, has used his literary competence very effectively with his poetic

language, but he also seeks answers to many ontological issues in each of his works. From this point of view, the layered structure of Nizami's works made it possible for the reader to find answers to different questions. The philosophical richness of the poet's works and the sufic dimension, although not sufficiently prominent, are remarkable.

The main issue of this study is to draw a framework for his mystical aspect, which remains in the background, through the concept of love. The issue of "love", which is perhaps one of the most difficult concepts to understand in Sufi literature, appears as a concept that Nizami tries to explain in his works. The aim of the study is about how Nizami handles the concept of love in his two love stories, Khosrow o Shirin and Leyli o Majnun. In this respect, Nizami's conception of love deserves to be analysed. In this study, the couplets related to love in these two mathnawi will be interpreted based on the integrity of the story.

Nizami is regarded by literary critics both in the East and in the West as a master of the highest art in classical Persian literature. The poet expressed his idealised vision of the world in his mind through his poetic language combined with his talent for eloquence. He expressed his views on subjects such as human, society, creation, state order and social life by reconstructing the events of the past as if they had taken place in his time. The poet believes that the utopia that exists in his ideal can be created in this way. It can be said that this was his basic philosophy while writing his works. In order to emphasise his spiritual aspect, it is first necessary to mention the concept of love in Sufism.

In Islamic literature, love is used in two senses: divine or true love and human love, i.e. metaphorical love. Divine love is dealt with in Sufism and partly in Islamic philosophy. In addition, according to the hierarchy of cosmic beings in Islamic philosophy, the desire and love of a lower being for a higher being is generally expressed by the term "love". Sufis see love as an important experience in the attainment of the attribute of perfection. Through this experience, which is difficult but beautiful and intense, one opens the door to a different realm (the self realm). Although love has emerged as the feeling that men and women have for each other, according to Sufis, the love of God is at the core of all lovers. Since Sufis expressed their feelings and thoughts about divine love mostly through metaphor and representation, Sufi literature became a literature of metaphors and symbols. Therefore, it is seen that the understanding of "Metaphor is the bridge of truth" is dominant in such works.

This expression of mystical thoughts through simile and representation, which is dominant in the literature, differs in Nizami's works. Nizami, a poet who always prioritised religious and moral values, did not prefer to express his mystical thoughts through these representations and metaphors that dominate Sufi literature, but rather through social and worldly issues. Expressing that love

is an infinite need that adorns the universe, adorns nature and beautifies life, the poet touches upon the power of love that instils sublime feelings in human beings and elevates them spiritually. According to him, God laid the foundation of existence while creating love. As far as the poet, immortality is only possible through love.

In the Sufi tradition, love was mostly handled and explained through metaphor and representation. However, Nizami did not prefer this dominant tradition in presenting his conception of love. Instead, he preferred to narrate through stories that are expressed as dual love stories and that describe the love of two lovers for each other. Although the stories differ from the Sufi tradition in terms of the way they are handled, when we look at the integrity of the stories, we can speak of a love imagination similar to that of the Sufi love mathnawis. In this respect, although Nizami is not alien to Sufism like a Sufi, it can be said that he is not caught up in dervishism that isolates itself from the world. It is seen that he led a more moderate life that was not detached from worldly life but also not detached from Sufi life, and traces of this can be found in his works. In fact, the poet tried to realize a kind of catharsis in the reader while describing the changes and transformations of the characters he created. Finally, it is possible to say the following: Nizami's works, although they seem worldly and non-religious, are not devoid of wisdom. Nizami is a poet who has reconciled the sublime aspects of Sufism with worldly life.

Giriş

Nizâmî-yi Gencevî yazmış olduğu beş mesneviden müteşekkil *Hamse*'si ile öne çıkmış ve mesnevi şairi olarak ün yapmış bir şairdir. (Kanar, 2007, s. 183) Edebiyat sahasında daha çok rezm ve bezm şairi olarak adından söz ettirmiş olan Nizâmî, edebî yetkinliğini şiirsel diliyle son derece etkili bir şekilde kullanmış olmakla birlikte yazmış olduğu eserlerin her birinde ontolojik pek çok meseleye de cevaplar aramaktadır. Bu açıdan bakıldığında Nizâmî'nin eserlerinin katmanlı yapısı, okuyucunun farklı sorulara cevaplar bulmasını mümkün kılmıştır. Şairin eserlerindeki felsefi zenginlik ve yeterince ön plana çıkmamış olsa da tasavvufî boyut dikkate değer ölçüdedir.

Bu çalışmanın amacı, Nizâmî'nin daha geri planda kalan tasavvufî yönüne aşk kavramı üzerinden bir çerçeve çizmektir. Tasavvuf literatüründe belki de anlaşılması en zor kavramlardan biri olan “aşk” meselesi, Nizâmî'nin de eserlerinde açıklamaya çalıştığı bir kavram olarak karşımıza çıkar. Tasavvuf literatüründe mutasavvıf şairler, aşk mevzuunu teşbih ve temsil yoluyla açıklama yolunu tercih ederken Nizâmî; Leyla, Kays, Hüsrev, Şirin gibi sıradan karakterleri kullanmayı tercih etmiştir. Beşerî aşkın anlatıldığı bir hikâye gibi görünmesine rağmen eserin tasavvufî yönünün ancak hikâyenin bütünü

düşünüldüğünde ortaya çıkacağına ilişkin Ali Nihad Tarlan'ın *Leylâ vu Mecnûn* için yaptığı şu değerlendirme dikkat çekicidir:

Nizâmî, Arap menba'ından ruhen çok ayrılmıştır. Nizâmî, daha mu'dil ve daha esrarlıdır. İlk reng-i tasavvufu esere o ithâl etmiştir. Lakin bunu pek gayr-ı mahsus bir surette irâe ediyor. Sonlara doğru hissediyoruz. O zamana kadar Eflâtûnî bir aşkın kısmen fânî zevk ve hicranını ihsâs ediyor. Eserin nihâyetindeki ma'nâ-ı sufîyâneyi baştan müdafaa etmiyor. Bu aşkın şekl-i zâhirîsi onu, adeta cebrî surette ta'lîmî bir zeyl gibi zevk-i sufîyâneye vardiıyor. Şairiyet itibariyle Nizâmî, ahlâfının fevkindedir. Hiçbir şair, o pâyeye erişmemiştir (Tarlan, 1922, s. 159).

Bu yönüyle de Nizâmî'nin aşk tasavvuru incelenmeyi hak etmektedir. Çalışmada bu iki mesnevîde geçen aşka ilişkin beyitler, hikâye bütünlüğünden hareketle yorumlanmaya çalışılacaktır.

Nizâmî'nin Söze Verdiği Değer

Nizâmî hem Doğuda hem de Batıda edebiyat eleştirmenleri tarafından klasik Fars edebiyatında sanatın en yüksek noktasına çıkmış bir üstat olarak görülmüştür. O, yazmış olduğu aşk mesnevileriyle İslam coğrafyasında adını eşsiz şairler arasına yazdırmış bir söz üstadıdır. Öyle ki Resulzade'ye göre bu ölçü ve biçimde destanlar yazmak başka hiçbir şaire nasip olmamıştır (Resulzade, 1991, s. 231). *Mahzenü'l-esrâr*, *Hüsrev u Şîrîn*, *Leylâ vu Mecnûn*, *Heft Peyker* ve *İskendernâme*'den oluşan ve *Hamse* adını verdiği külliyyatı ile Nizâmî, edebiyat tarihinde adını öncü şair olarak yazdırmış ve kendisinden sonra gelen şairlere önderlik etmiştir. Ortaya koyduğu bu yeni tarz; *Hamse*, İran ve Türk edebiyatında aynı şaire ait beş mesnevîden oluşan mecmuaların genel adıdır. Arapça hams (beş) kelimesinin müennesi olan *Hamse* terimi, ilk defa *Penc-Genc (Beş Hazine)* adıyla beş mesnevî yazan Nizâmî tarafından bu anlamıyla kullanılmıştır (Kantar, 2007, s. 183). Bu beş eser, her beyti kendi içinde kafiyeli, epik, lirik, didaktik karakterdeki uzun şiirler olarak tanımlanan mesnevî türünde eserlerdir.

X. ve XII. yüzyıllar arasında Fars edebiyatında genellikle epik ve lirik şiir türü kullanılmış, Nizâmî ile birlikte epeye denilen destan türüne lirizm de dahil edilerek eşsiz mesnevîler kaleme alınmıştır. XII. yüzyıl Selçuklu dönemi şairi olan Nizâmî'nin asıl adı İlyas'tır. Şair, nizam ve düzen veren anlamına gelen Nizâmî mahlasını kullanmıştır. Eserlerini dönemin hâkim dili Farsça ile kaleme almış, sadece yaşadığı dönem ve coğrafyayı değil uzun yıllar Arap, Fars, Türk ve Batı edebiyatlarını da etkilemiş önemli bir isimdir (Destgirdî, 1376 hş. s. 77; Türkben Aydın, 2019, s. 55). Klasik edebî metinlerde şair ve yazarlar, kendi edebî görüşlerine özellikle "mukaddime" ve "sebeb-i telif" gibi bölümlerde yer

vermeyi tercih etmişlerdir. Nizâmî de kaleme almış olduğu her bir eserinin belli bölümlerinde şiire, şaire ilişkin düşüncelerini ifade etmeye çalışmıştır.

سخن چون گرفت استقامت به من قیامت کند تا قیامت به من

İstikametini benden alan söz; kıyamete kadar benimle kaim olacak.

(Gencevî, 1391 hş., s. 856)

İskendernâme'nin ilk kısmını oluşturan *Şerefnâme*'de “*Eserin diğer eserlerden üstünlüğü*” başlığını taşıyan bölümde şair, kimsenin onun şiir üslubuna erişemeyeceğini ifade eder.

گر انگشت من حرفگیری کند ندانم کسی کو دبیری کند

Eğer tenkit etmeye kalkarsam; kimse yazmaya cesaret edemez.

(Gencevî, 1391 hş., s. 884)

Edebî yetkinliğinin bilincinde olan şair, bilhassa ilk mesnevisi *Mahzenü'l-esrâr*'daki “*Sözün değeri ve şairlik mertebesi*” ve devamında yer verdiği “*Ölçülü söz söyleme ve edebiyat yapma*” başlığını taşıyan bölümlerde edebî görüşlerini ortaya koymuştur. İslam dünyasında Hamse sahibi ilk şair olan Nizâmî, “sözün değeri” üzerine bahis açtığı bir bölümde şunları söyler:

در لغت عشق سخن جان ماست ما سخنیم این ظل ایوان ماست

خط هر اندیشه که پیوسته‌اند بر پر مرغان سخن بسته‌اند

هر چه نه دل بی خبرست از سخن شرح سخن بیشترست از سخن

Aşk lüğatinin kelamı canımızdır; varlığımız kelimadan ibarettir, bu harabe

(beden) bizim sarayımızdır.

Her düşünce söz kuşunun kanatlarıyla birbirine bağlanmıştır.

Gönül dilinden habersiz olanlar sözün manasını da bilemezler.

(Gencevî, 1391 hş., s. 31).

Bir diğer eseri *Leylâ vu Mecnûn*'da ölçülü söz söylemenin faydaları hakkında bahis açtığı bölümde sözü inci gibi seçmek gerektiğini, söylemek istediğini az sözle ifade etmenin daha etkili olacağını ifade eden şair, fazla

sözün adeta kerpiçten duvar gibi faydasız olduğunu belirtmiştir. Şaire göre söylenen söz, öz ve yerli yerindeyse ancak karşı tarafta tesir bırakabilir.

کم گوی و گزیده گوی چون در   تا ز اندک تو جهان شود پر

لاف از سخن چو در توان زد   آن خشت بود که پر توان زد

Az konuş, o sözün inci gibi seçkin olsun; azıyla bile dünyayı doldursun.

Laf, inci gibi olursa ona söz denir; çok söylenen şey kerpiçten duvardır ancak.

(Gencevî, 1391 hş., s. 457).

میدان سخن مراست امروز   به زین سخنی کجاست امروز

Söz meydanı bugün benimdir; benimkinden üstün şiir nerededir?

(Gencevî, 1391 hş., s. 452).

Nizâmî'nin edebiyat ve düşünce tarihindeki yeri büyüktür. Şair, idealize ettiği dünya tasavvurunu, söz söyleme gücündeki yeteneğiyle birleştirdiği şiirsel diliyle ifade etmiştir. İnsan, toplum, yaratılış, devlet düzeni, sosyal hayat gibi konular hakkındaki görüşlerini geçmişte yaşanmış olayları, yaşadığı devirde gerçekleşmiş gibi tekrardan kurgulayarak anlatmıştır. Şair, adeta bu sayede idealinde var olan dünyanın yaratılabileceğine inanmaktadır. *Hamse*'yi yazmasının asıl sebebi insanın manevi dünyasını, sosyal hayatta karşılaştığı sorunları ele almak ve çözümler üretmektir. Eserlerini kaleme alırken temel felsefesi bu olmuştur denilebilir (Yılmaz, 2002, s. 36). Onun irfânî yönüne vurgu yapabilmek için öncelikle tasavvufta aşk kavramına değinmek gerekir.

Tasavvufta Aşk

İslam'ın zâhir ve bâtın hükümleri çerçevesinde yaşanan mânevî ve derûnî hayat tarzı olarak ifade edilen "tasavvuf" (Öngören, 2011, s. 119-126) kelimesinin kökeninin yün manasına gelen Arapça "sûf" kökünden geldiğini ve zâhidlerin yünden yapılmış kıyafetlerine atıfta bulunduğunu iddia edenlerle birlikte, kelimenin Yunanca "sophos" (bilgelik) ya da Arapça "safa" (saflık) kelimesinden türetildiğini söyleyenler de vardır (Schimmel, 2018, s. 17). Batı'da ise tasavvuf, Grekçe *myein*, *mystic* ve *mystery* sözcükleriyle ortak bir köke sahip olan mistisizm şeklinde ifade edilir. Mistisizm, en geniş anlamıyla hikmet, ışık, aşk veya yokluk olarak isimlendirilen Tek Hakikat'in bilincine varmak olarak tanımlanabilir. İslam gizemciliğinin engin ve çok yönlü bir olgusu olarak ortaya çıkmış olan mistisizm, sıradan yollarla ve zihinsel çabayla erişilmesi mümkün olmayan bazı gizemlerin ancak "gözleri kapamak" suretiyle görülebileceğini iddia eder. İnsan, duyularla algılanan alemin ötesine geçmek için aşka muhtaçtır. Mutasavvıflara göre zâhiri bâtından, sûfîyi zahitlikten ayıran en temel güç aşktır (Schimmel, 1999, s. 22). Bu da tasavvufta aşka ne

denli önem verildiğini ortaya koymaktadır. Öyle ki XIII. yüzyıldan itibaren çok az konu tasavvufî öğretilerdeki aşk kadar önemli bir rol oynamıştır. Kaynaklarda yaygın olarak tasavvufun bir zühd ve korku mistisizmi olarak başladığı ve giderek aşk ve takvaya yönelik bir vurguya dönüştüğü, sonraki süreçte ise bilgi ve marifete önem ve öncelik veren bir hal alarak tedricî bir gelişme gösterdiğinden söz edilir (Chittick, 2020, s. 141). Tasavvuf literatüründe müfrit muhabbet, aşırı sevgi olarak ifade edilen aşk, sûfiler tarafından çeşitli kısımlara ayrılır ve çoğu zaman en üst mertebede yer alır. Sevenin sevgilisinde kendini yok etmesi; yalnızca maşukun var olması, her şeyin ondan ibaret olması halî olarak tanımlanır (Uludağ, 2001, s. 48). Tasavvufî düşüncenin temel argümanlarından biri olan “*Ben bir gizli hazine idim; bilinmeyi sevdim, bilinmek için halkı yarattım*” hadisi, sûfiler tarafından bir estetik teorisine dönüşmüş ve bu hadise çeşitli yorumlar getirilmiştir. Onlara göre Allah’ın bilinmeyi istemesi aşktır ve aşk, özün özüdür (Ayvazoğlu, 2002, s. 66).

İslâmî literatürde aşk; ilâhî-hakiki ve beşerî-mecazî (uzrî) aşk olarak iki anlamda kullanılmıştır. İlâhî aşk tasavvufta, kısmen de İslâm felsefesinde ele alınmıştır. Ayrıca İslâm felsefesinde kozmik varlıklar hiyerarşisine göre alttaki bir varlığın üstteki bir varlığa duyduğu arzu ve sevgi de genellikle “aşk” terimiyle ifade edilmiştir (Uludağ, 1991, s. 11-17). Mutasavvıflar, aşkı insanın kemâl sıfatını elde etmesinde önemli bir tecrübe olarak görürler. Zorlu fakat güzel ve yoğun hisleri insana yaşatan bu tecrübe sayesinde insan, ayrı bir alemin (öz alem) kapısını açmaktadır. Aşk, her ne kadar kadın ve erkeğin birbirine duyduğu his olarak ortaya çıkmış olsa da mutasavvıflara göre, tüm âşıkların mayasında Allah aşkı vardır. Dolayısıyla karşı cinse duyulan aşkın temelinde şehvet gibi nefsî duygular yer almaz (Arslan; Kılıç, 2007, s. 327). Aşk konusunu ele alan neredeyse tüm mutasavvıflar, “*Âlem aşktan yaratıldığı için âlemdeki her zerrede aşkın izini ve yansımaları görmek mümkündür*” görüşünü benimsemişlerdir (Uludağ, 1991, s. 11-17).

Fars edebiyatının önemli şairleri Senâî-yi Gaznevî (ö. 525/1131 [?]), Ferîdüddîn-i Attâr (ö. 618/1221), Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (ö. 672/1273) gibi sûfilere göre her şey aşktan ibarettir. Bu isimlerin varlık hakkındaki açıklamaları tamamıyla aşka dayanır. Bu isimler bir çeşit aşk metafiziği kurmuşlardır. Aşk konusunu ele alan mutasavvıflar, akıl ve aşkı karşılaştırır ve aşkın akıldan üstün olduğunu ispatlamaya çalışırlar. Mutasavvıflar, ilâhî aşkla ilgili duygu ve düşüncelerini daha çok teşbih ve temsil yoluyla anlattıkları için tasavvuf edebiyatı mecaz ve rumuzlar edebiyatı halini almıştır. Dolayısıyla bu tür eserlerde “*Mecaz hakikatin köprüsüdür*” anlayışının hâkim olduğu görülür ve tasavvuf edebiyatında mutlak hakikate ulaşmanın yolu olarak akıl ve aşk ikiliği kimi zaman hiyerarşik bir zeminde kimi zaman da uzlaştırılarak içi içe geçen bir düzlemde ele alınır. (Uludağ, 1991, s. 11-17).

Literatürde hâkim olan bu teşbih ve temsil yoluyla tasavvufî düşünceleri ifade etme geleneği, Nizâmî'nin eserlerinde farklılık göstermektedir. Ahlâkî değerleri her zaman ön planda tutmuş, inançlı bir şair olan Nizâmî, ilâhî aşk ilhamını daima ruhunda taşımış, tasavvufî düşüncelerini tasavvuf edebiyatında hâkim olan bu temsil ve mecazlarla anlatma yolunu tercih etmemiş, daha çok toplumsal ve dünyevî meseleler üzerinden anlatma yoluna gitmiştir.

Nizâmî'nin *Hüsrev u Şîrîn* ve *Leylâ vu Mecnûn* Mesnevilerinde Aşk

Nizâmî, bu iki aşk mesnevisi ile edebiyat tarihinde romantik hikâye anlatıcılığına öncülük etmiştir. Fakat Nizâmî, bununla sınırlı kalmamış bu iki aşk mesnevisi üzerinden aşk tasavvurunu okuyucuya aktarma gayesi taşımıştır. Tarihi bir karakter olan Sâsânî hükümdarı Hüsrev ile Ermenistan melikesi Şîrîn'in ele alındığı *Hüsrev u Şîrîn* ve Arap coğrafyasında dilden dile aktarılan bir halk söylencesiyken Nizâmî'nin kalemiyle ilk kez müstakil bir eser olarak nazma çekilen *Leylâ vu Mecnûn* mesnevilerinde aşk kavramını ele alış biçimi dikkate değerdir. Aşkı ele alış biçimiyle bu eserler son derece özgündür. Bu eserlerden sadece *Leylâ vu Mecnûn* mesnevisine yüzü aşkın nazire kaleme alınmıştır. *Hamse*'nin ilk aşk mesnevisi olan *Hüsrev u Şîrîn*, şaire eserin kahramanlarının ahlâkî ve ruhî derinliğini anlamak için önemli olan insan karakterlerinin yansıtılmasında bir malzeme hizmeti sunmaktadır.

Nizâmî, eserlerinde insanın var olmasının başlıca nedeni olarak gördüğü aşkın içeriğini açıklamaya çalışır. Aşkın kâinatı süsleyen, tabiata ziyet veren, hayatı güzelleştiren sonsuz bir ihtiyaç olduğunu dile getirir ve aşkı ahlâkî ve estetik bir kategoride değerlendirir. Şair, aşkın insana yüksek hisler aşıl原因, manevî yönden insanı yücelten gücüne temas eder. Ona göre Allah, aşkı meydana getirirken varlığın temelini de atmıştır. İnsanın muazzam üstünlüğünü ortaya koyan akıl ve aşk, ikisi birlikte insanı, Allah'ın yarattığı her şeyden üstün kılar. Hazinesi kalpte bulunan bu ilahî duygu olmazsa insan aslında dünyada ölümden kurtulamaz. Şaire göre ölümsüzlük aşk ile mümkündür. İnsanın tabiatı manevî ve cismanî iki kaynaktan oluşur. Manevî dünyasını yönetense akıl ve aşktır. Cismanî dünya ise manevî dünyaya taban tabana zıttır. İnsanı ilâhî özün bir parçasına dönüştürebilecek ve bu şekilde onu ebedî yapacak olan şey ahlaklı bir insan olabilmektir. Akıl sahibi insan ancak ahlâkî normlara uyarak hakiki bir insan olabilir (Aliyev, 1991, s. 54).

جهان بی‌خاک عشق آبی ندارد	فلک جز عشق محرابی ندارد
همه صاحب‌دلان را پیشه این است	غلام عشق شو کاندیشه این است
همه بازیست الا عشق‌بازی	جهان عشقست و دیگر زرق‌سازی

Feleğin aşktan başka bir mihrabı yoktur; cihanın aşk toprağı olmadan bir kıymeti yoktur.

Aşkın kölesi ol çünkü asıl maksat budur; bütün gönül sahiplerinin aslî işi budur.

Dünya aşk üzere kuruludur, diğer bütün uğraşlar oyalanmadır ve aşkın oyuncağıdır (Gencevî, Hüsrev u Şîrîn, 1391 hş., s. 143).

گر اندیشه کنی از راه بینش   به عشق است ایستاده آفرینش
گر از عشق آسمان آزاد بودی   کجا هرگز زمین آباد بودی
چو من بی عشق خود را جان ندیدم   دلی بفروختم جانی خریدم

Eğer kalp gözüyle bakarsan görürsün ki kâinat aşk ile ayaktaadır.

Eğer gökyüzü aşksız olsa idi; yeryüzü asla abat olamazdı.

Ben de aşksız kendimi canlı hissetmedim; gönlümü sattım bir can satın aldım (Gencevî, Hüsrev u Şîrîn, 1391 hş., s. 144).

اگر بی عشق بودی جان عالم   که بودی زنده در دوران عالم
کسی کز عشق خالی شد فسردهست   گرش صد جان بود بی عشق مردست
ت

Eğer âlemin özünde aşk olmasaydı; dünya üzerinde kim hayat bulabilirdi.

Aşktan nasibi olmayan insan, yüz can taşısı bile aşksız ölüdür

(Gencevî, Hüsrev u Şîrîn, 1391 hş., s. 143).

Nizâmî, asıl gaye olarak gördüğü aşkı feleğin mihrabı olarak telakki etmekte ve dünyada âşıklık dışındaki uğraşların bir çeşit oyalanma olduğunu düşünmektedir. Şair, kâinatın varoluşunu aşkla ilişkilendirmekte ve aşksız bir dünyanın âbâd olamayacağını söylemektedir. Çünkü şaire göre aşksız hiçbir canlı kendini diri hissedemez.

اگر عشق اوفتد در سینه سنگ   به معشوقی زند در گوهری چنگ
که مغناطیس اگر عاشق نبودی   بدان شوق آهنی را چون ربودی

و گر عشقی نبودی بر گذرگاه   نبودی کهربا جوینده کاه
 بسی سنگ و بسی گوهر بجایند   نه آهن را نه گه را میربایند
 طبایع جز کشش کاری ندانند   حکیمان این کشش را عشق خوانند

Bir taşın göğsüne aşk (ateşi) düşerse, bir mücevhere maşuk olmayı da hak eder.

Eğer mıknaş âşık olmasaydı, şevki ile demiri nasıl çekerdi.

Ve eğer yolunda aşk olmasaydı, kehribar saman çöpünü nasıl arardı.

Nice taş nice mücevher var ki ne demiri yakalar ne de samanı.

Hilkatler cazibeden başka bir şey bilmezler, bilgiler bu cazibeye aşk derler

(Gencevî, *Hüsrev u Şîrîn*, 1391 hş., s. 144).

Nizâmî'ye göre aşk, cansızlara bile hâkimdir. Allah'ın yaratmış olduğu tüm varlıkların özünde aşk vardır ve her bir varlıkta Allah'tan taşan aşkın tecellisi vardır. Her şeyin çift yaratılmasının sebebini aşka bağlayan şair, çiftini seven âşığın adeta bilinçsiz bir biçimde âlemdeki düzeni sağladığını iddia eder. Çünkü aşk dünyada düzeni sağlayan bir olgudur. Kâinata var olan bu cazibe ve çekim gücü bilgiler tarafından aşk olarak isimlendirilmiştir.

Yaratılmışların en şerefli ve varlıkların en olgunu olan insanın Nizâmî'ye göre en büyük değeri Yaradan ile mânevî ve rûhî temasa geçebilme kabiliyetinde olmasıdır. Ona göre insan yaşamak için etten ve kemikten oluşan bir bedene muhtaç değildir. Asıl olan ruhtur ve ruh asla ölmez yalnızca kalıbını değiştirir (Resulzade, 1991, s. 264).

چو دانستی که معبودی ترا هست   بدار از جستجوی چون و چه دست
 زهر شمعی که جوئی روشنایی   به وحدانیتش یابی گواهی
 گه از خاکی چو گل رنگی برآرد   گه از آبی چو ما نقشی نگارد

Bildin ki bir mabudun var artık; nasıl ve niçin diye sormaktan vazgeç.

Nereye bakarsan bak; O'nun vahdetine bir şahit bulursun.

Kâh topraktan çiçekler gibi renkler çıkarır; kâh sudan bizler gibi varlıklar

(Gencevî, *Hüsrev u Şîrîn*, 1391 hş., s. 122).

تو با چندان عنایتها که داری   ضعیفان را کجا ضایع گذاری
بدین امیدهای شاخ در شاخ   کرمهای تو ما را کرد گستاخ

Bunca inayetin sahibi olan sen! Aciz kullarını lütfundan nasıl mahrum edersin.

Nice ümitlerle senin keremine dayanmak bize cesaret verdi

(Gencevî, *Hüsrev u Şîrîn*, 1391 hş., s. 125).

Nizâmî'nin *Hüsrev u Şîrîn* mesnevisinde Hüsrev karakteri, ideal bir insan statüsüne ulaşma yolunda sembolik bir anlam bulmuştur. Hikâyede şair, âşık ve maşuk arasındaki ilişkiyi, bağlılık, şehvet ve mahremiyet olmak üzere üç unsurdan oluşan bir hikâyeye olarak kurgular. Hikâyede yer alan her bir karakter, aşkın bu üç unsurundan birinde daha belirgin bir şekilde hareket eder ve bu da âşık ile maşuk arasında farklı türde ilişkilerin ortaya çıkmasına sebep olur. Hüsrev'in Şirin'e karşı duyduğu şehvet duygusu, aşkının başlıca sebebidir. Bu durum daha çok Hüsrev'in büyük bir hükümdar olmasıyla ve her türlü isteğini dünya hayatı içinde elde etme ayrıcalığına sahip olmasıyla ilişkilendirilmektedir. Başlangıçta duyulan bu nefsanî duygular, hikâyenin devamında hafifleyerek başka bir aşamaya taşınmaktadır. Zamanla Hüsrev'in aşkı ideal bir aşka, samimiyete ve bağlılığa ulaşır. Fakat Şirin karakteri Hüsrev'in aksine ahlâkî değerlere uymayan davranışlardan sakınan ve sevgisine iffetin eşlik ettiği bir kadın figür olarak karşımıza çıkar. Şirin karakteri, uğrunda ölecek kadar sonsuz bir aşkla Hüsrev'e bağlı olsa da namus ve şerefine gölge düşürmeyen bir kadın karakter olarak dikkat çeker. Hüsrev'e duyduğu sonsuz aşk, onu düşünmeden bir eylemde bulunmaya itmez, aksine onda aşkın kutsal olduğunu pekiştirir. Şirin, onu gerçekten seven, kötülüklerden arınmış bir Hüsrev hayal eder. Şirin bu arzusuna ancak hayatının son demlerinde ulaşabilecektir. Hüsrev, hayata haz açısından yaklaşan, bencil düşüncelere sahip olan bir hükümdarken Şirin sayesinde bu davranışlarından kurtulmuştur (Rahmânî, 1399 hş., s. 40-47).

نروید تخم کس بی‌دانه عشق   کس ایمن نیست جز در خانه عشق

Aşk tohumu olmadan kimsenin muradı filizlenmez;

Aşk yurdunun dışında kimse güvende olmaz

(Gencevî, *Hüsrev u Şîrîn*, 1391 hş., s. 143).

مبین در دل که او سلطان جانست   قدم در عشق نه، کو جان جانست

Gönlü can evinin sultanı sanma;

Aşk yoluna adım at çünkü o canın da canıdır

(Gencevî, *Hüsrev u Şîrîn*, 1391 hş., s. 143).

منم عاشق مرا غم سازگار است   تو معشوقی ترا با غم چکار است
مرا گر نیست دیدار تو روزی   تو باقی باش در عالم فروزی
تو دایم مان که صحبت جاودان نیست   من ارماتم وگر نه باک از آن نیست

Âşık benim, bana yakışan gamdır; maşuk sensin, gam ile ne işin olur.

Cemalin bana nasip değilse bile sen daima alemi aydınlat.

*Vuslatımız fani olsa da sen daimî ol; benim varlığımın yokluğumun bir kıymeti
yok*

(Gencevî, *Hüsrev u Şîrîn*, 1391 hş., s. 355)

Nizâmî'nin düşüncesine göre ahlaklı olmak ile güzellik aynıdır. Şair, iç içe geçen ilişkiler yumağı içinde hikâyede geçen her bir karakteri ayrı ayrı çözümlemekte ve özellikle Şirin karakterini idealize ederek Hüsrev karakterinin insan olmak yolunda kat ettiği değişim ve dönüşümleri okuyucuya aktarmaktadır. Hüsrev'i bir hükümdar olmasının ötesinde ele alarak insanî yönlerini öne çıkarmaktadır. Diğer aşk mesnevisi *Leylâ vu Mecnûn*'da ise birbirine kavuşamayan iki sevgili motifi ele alınır. Leyla'nın aşkıyla gündün güne eriyip biten, aşkının verdiği ıstıraba daha fazla katlanamadığı için kendisini yaşadığı toplumdan soyutlayarak çöllere atan, onu görenlerin Mecnun lakabını taktığı Kays, hikâyenin ana karakteridir. Nizâmî, Mecnun'u her ne kadar hikâyenin ana karakteri olarak ele alıp idealize etse de bunu Leyla karakteri ile desteklemiştir. Çünkü Mecnun'un metafizik güzele ulaşmasında Leyla yol göstericidir. Leylâ'nın batmî güzelliği, diğer bir ifadeyle Leylâ'da tecelli eden ilâhî güzellik, Mecnun'un nefsinin feda etmesine, tenden soyutlanarak öze ulaşmasına aracı olmuştur. Hem Leyla hem de Mecnun, iyiden ve iyilikten ayrılmayan karakterler olarak karşımıza çıkar. Nizâmî'ye göre dış güzelliğin önemi iç güzele götüren yol olmasıdır. Şair, bu eserde dış güzellikten hareketle metafizik güzele ulaşabileceğini göstermek istemiştir. Bu gayeye ulaşabilmek içinse "insan olmak" önemli bir faktördür (Yılmaz, 2002, s. 118-121). Onun düşüncesine göre aşka ulaşmanın yolu suret üzerindedir. Mecnun'un hikâyesi bir nevi ilâhî güzele kavuşma yolunda insanın seyr u sülûkunu anlatmaktadır.

گویند که خوز عشق واکن لیلی طلبی ز دل رها کن
 یارب تو مرا به روی لیلی هر لحظه بده زیاده میلی
 از عمر من آنچه هست بر جای بستان و به عمر لیلی افزای
 گرچه شده‌ام چو مویش از غم یک موی نخواهم از سرش کم

Bana kendini Leyla'nın aşkından kurtar diyorlar.

Yarab, Leyla'ya olan aşkımı her an daha da artır.

Benim ömrümden ne kadar kaldıysa al Leyla'nın ömrüne kat.

Hasretinden bitap düşüp bir saç teli gibi kalsam da

Onun başından bir tel saç bile eksilsin istemem

(Gencevî, Leylâ vu Mecnûn, 1391 hş., s. 482).

پایم چو دو لام خم‌پذیر است دستم چو دو یا شکنج گیر است
 نام تو مرا چو نام دارد کو نیز دو یا دو لام دارد
 عشق تو ز دل نهادنی نیست وین راز به کس گشادنی نیست
 با شیر به تن فرو شد این راز با جان به در آید از تنم باز
 عشقی که نه عشق جاودانیست بازیچه شهوت جوانیست
 عشق آن باشد که کم نگردد تا باشد از این قدم نگردد
 آن عشق نه سرسری خیالست کو را ابد الابد زوالست

İki "lam" gibi ayağım bükülmüş, iki "ya" gibi elim kırılmış.

Senin adın beni bir ad haline getirdi, çünkü senin adında "lam" ve iki "ya" vardır.

Aşkın gönülden çıkmaz, bu sırrı kimseye açmak olmaz.

Bu sır, ana sütüyle bedenime sindi, ancak canımla beraber çıkar.

Ebedi olmayan bir aşk, gençlik arzusunun elinde oyuncaktır.

Aşk eksilmez, bu kararından vazgeçmez.

Sonsuzlukta yiten bir aşk, serseri bir hayal değildir

(Gencevî, *Leylâ vu Mecnûn*, 1391 hş., s. 480).

من قوت ز عشق می‌پذیرم	گر میرد عشق، من بمیرم
پرورده عشق شد سرشتم	جز عشق مباد سرنوشتم
آن دل که بود ز عشق خالی	سیلاب غمش براد، حالی
یارب به خدایمی خداییت	وآنکه به کمال پادشاییت
کز عشق به غایتی رسانم	کو ماند اگر چه من نامم

Aşk ile besleniyorum ben; eğer aşkım biterse hayatım da biter.

Tabiatım aşk ile harmanlanmıştı; istemem yazgımda aşktan gayri bir şey olsun.

Aşktan nasibi olmayan gönlü gam selleri götürsün.

Ey Rabbim! Kereminin hakkı için, kudretinin hakkı için;

Aşkta öyle bir mertebeye eriştir ki beni; ben öldükten sonra da aşkım daim yaşasın

(Gencevî, *Leylâ vu Mecnûn*, 1391 hş., s. 482).

Nizâmî'ye göre âşığın asıl hedefi kendi benliğinden vazgeçip dünyada yaşarken ölmek ve bu sayede ölümsüzlüğe kavuşmaktır. Dünyada ölmek ile kastedilen aslında yeni bir diriliştir. Daima gam ve keder isteyen âşık ancak bu sayede gönül pasını temizleyebilir. Bu yüzden âşık, aşktan ve aşk derdinden kurtulmak istemez. Bu aşkın ruh hali adeta âşığı ilâhî olana ulaştırmak için bir hazırlıktır. Ancak aşk ile sonsuz olunacağına inanan âşık, sevgiliye beslediği aşkın daha da artmasını talep eder.

گر آتش عشق تو نبودی	سیلاب غمت مرا ربودی
ور آب دو دیده نیستی یار	دل سوختی آتش غمت زار
خورشید که او جهان فروزست	از آه پرآتشم بسوزست

Eğer aşk ateşin olmasaydı; keder seli beni sürükleyip götürürdü.

Gözyaşlarım bana yoldaş olmasaydı; gam ateşi gönlümü kavururdu.

Cihanı aydınlatan bu güneş; ahımın ateşiyle alev alev yanmaktadır

(Gencevî, *Leylâ vu Mecnûn*, 1391 hş., s. 471).

ای درد و غم تو راحت دل هم مرهم و هم جراحت دل

Gönül; gam ve kederinle huzur buluyor,

Ey gönlümün hem yarası hem merhemi olan sevgili!

(Gencevî, *Leylâ vu Mecnûn*, 1391 hş., s. 472)

Leylâ vu Mecnûn'da birbirine kavuşamayan iki sevgili, *Hüsrev u Şîrin*'de geç de olsa kavuşmuştur. Mecnun'un metafizik güzelliğe kavuşmasında Leyla bir araçtır. Fakat *Hüsrev u Şîrin*'de metafizik güzelliğe ulaşma Mecnun tipinde olduğu gibi değildir. Şirin karakteri kendi içinde Mecnun'un Leyla vasıtasıyla ulaştığı güzelliğe zaten ulaşmış bir karakterdir. Hüsrev ise ömrünün sonlarına doğru Şirin sayesinde kötülükten arınmayı başarmıştır. İki hikâyeye bakıldığında Şirin ve Mecnun karakterleri tutarlı davranışlar sergilemekte ve örnek şahsiyetler olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Şair iki karakteri de ideal insan tipine uygun bulmuş ve bu şekilde ele almıştır. Bu eserler okuyucuda arınma duygularını harekete geçirmek, onların ahlâkî yönlerini geliştirmek amacıyla yazılmış gibidir.

Şair mesnevi tarzında dolayısıyla roman türünü çağrıştıracak tarzda kaleme alınmış olan bu iki tarihî aşk hikâyesini öyle etkileyici bir üslupla anlatır ki mevzu basit bir aşk hikâyesi olmaktan çıkar. İnsana has bir duygu olan "aşk" egemen olan ahlâkî ve sosyal normlarla toplum tarafından kaçınılması gereken bir durumdur fakat Nizâmî, buna karşı çıkar. Saf aşkın kimseye bir zararı olmayacağını savunur. Mecnun'u ferdî aşktan metafizik aşka yüceltmesi de buna kanıttır. Toplum baskısı, toplumda egemen olan ahlâkî normların insanı nasıl belirlediği, insanın sosyal çevresiyle ve tabiatla ilişkisi eserlerinin önemli konularını oluşturur. Eserleri cevap aradığı bir takım ontolojik meselelere adeta bir dış çerçeve oluşturmaktadır (Yılmaz, 2002, s. 169). Bu yüzden Nizâmî'nin eserleri incelenirken "aklî", "ahlâkî" ve "irfânî" olmak üzere üç düzlemde değerlendirmenin doğru olacağı kanaatinden yola çıkarak zaman zaman bu üç kavramın hikâyelerde iç içe geçmiş olduğundan da söz etmek gerekir. Örneğin *Hirednâme* adını verdiği son mesnevisinde şair, aklı öven ve önceleyen bir yaklaşımla felsefî meselelere cevaplar aramaktadır. Yukarıda bahsi geçen *Hüsrev u Şîrin* mesnevisinde daha ahlâkî bir çerçevede kurgulanmış bir eser kaleme almıştır. *Leylâ vu Mecnûn* eserinde ise hikâyeyi irfânî bir boyutta daha aşkın bir düzlemde işlediği söylenebilir.

Çalışmanın konusunu teşkil eden “aşk” mevzuunun karmaşıklığı öyle bitmez tükenmez bir olgudur ki mutasavvıflar onu sınıflandırmak için farklı ıstılâhlar kullanıp farklı dereceler oluşturmuşlardır (Schimmel, 1999, s. 148). Hem Fârâbî (ö. 339/950) ve İbn Sînâ (ö. 428/1037) gibi Meşşâî geleneği temsil eden ve akli daha ön plana çıkararak İslam filozoflarının hem de Bâtınî geleneğin izlerine Nizâmî’de rastlamak mümkündür. Bu bağlamda iki geleneği birleştiren Sühreverdî’nin (ö. 587/1191) İshrâkî düşüncesiyle Nizâmî’nin eserleri arasında benzerlikler gözlemlenir. Felsefî bir tasavvuf anlayışı olarak nitelendirilen Sühreverdî’nin İshrâkîliği eklektik bir düşünce olarak kabul edilir. Sühreverdî, Meşşâî geleneğe aksi yönde bir sistem oluşturarak aklın karşısına bilginin kaynağı olarak keşf ve ilhamı koymasına karşın; Aristo, Fârâbî, İbn Sînâ gibi filozoflardan etkilenecek alıntılar yapmış ve bu durum araştırmacılar tarafından ilginç bulunmuştur (Kaya, 2001, s. 435-438). Çağdaşı olduğunu bildiğimiz Sühreverdî’nin düşüncesiyle Nizâmî’nin eserlerinde akıl ve aşk üzerine düşüncelerinin belli yönlerden paralellik gösterdiği şeklinde bir yorum yapılabilir.

Sühreverdî aşk üzerine yazmış olduğu *Mûnisu’l Uşşâk* adlı risalesinde Allah’ın ilk yarattığı cevherin akıl olduğunu söyler (Kasımî, 1366 hş., s. 151). Eserde Sühreverdî, akıl ve aşk ilişkisini anlatır. Yaratılan ilk varlık olan akl’ın hüsn, aşk ve hüzn olmak üzere üç özelliği vardır. Hüsn, kâmil insanı temsil eden bilge pîr; aşk ve hüzn ise Hüsn’e layık olabilmek için çöllerde çileli yollardan geçmesi gereken seyr u sülûk yolunun iki yolcusunu sembolize eder. Hüsn’e kavuşmanın bir bedeli vardır. Bu bedel, aşk ateşiyle yanıp tutuşmaktır. Aşka ulaşmak için önce hüzn gark olmak gerekir (Arslan Meçin, 2018, s. 675). Yaradılışın esası olan bu hiyerarşi, güzellik üzerine, ondan hasıl olan aşka ve aşktan türeyen hüzn üzerine kuruludur (Arslan Meçin, 2018, s. 683). Leyla adeta Hüsn’ün yani o mutlak cemalin dünyadaki temsilidir. Nizâmî, bu hikâyede Sühreverdî’nin aşk ve hüznünden hüsn giden yolunu cisimleştirmiş, ete kemiğe bürümüş gibidir. Başlangıçta beden zindanına hapsedilmiş olan Mecnun, cismânî bir suret olan Leyla’ya duyduğu dünyevî aşk ile yolculuğuna başlar. Aslında mutlak güzelliği yani Hüsn’ü aramaktadır. Bu aşk ile benliğinden tamamen soyutlanıp baştan ayağa hüzn gark olduktan sonra ancak ilâhî olanla bağ kurmaya başlar. Mecnun dünyadan o kadar uzaklaşmıştır ki insan dışı varlıkların sırrı ona açılır ve onlarla konuşmaya başlar ve nihayetinde beden zindanından azat olur.

Sonuç

Klasik Fars edebiyatının tartışmasız en önemli isimlerinden biri olan Nizâmî-yi Gencevî, edebiyat dünyasına getirdiği yeniliklerle sınırlı kalmamış, tasavvufî ve felsefî pek çok kavramı da eserlerinde irdelemiş bir düşünce insanıdır. Schimmel’in de dediği gibi o dönem için *Nizami’nin eşsiz cinaslar ve ince zekayı yansıtan retorik oyunları ile dolu incelikli dilini gölgede bırakan çıkmamıştır* (Schimmel, 2017, s. 63). Edebî kimliğiyle yaşayış biçimi arasında

da son derece örtüşen bir kişilik olarak karşımıza çıkan şair, aşkı da hicranı da tecrübe etmiş, yaşamında tecrübe ettiği bu yoğun duygu durumu, eserlerine derinlik katmıştır. Eserlerinde sıklıkla dengeli olmanın, mutedil bir yaşam sürmenin değerinden bahseden Nizâmî, yaşam felsefesi olarak aklı ve ahlakı öncelemiştir.

Eserlerinde kurguladığı hikâyelere bakıldığında Nizâmî'nin temel gayesinin bir insanın dünyadaki yolculuğunu anlatmak olduğu söylenebilir. Farsçada (زوال پذیر) denilen insanın faniliğinin idrakinde olma hali Nizâmî için uygun bir ifadedir. Hayatını bu temel prensipler doğrultusunda düzenleyen ve yaşayan şair, eserlerinde en karmaşık ve açıklaması zor bir kavram olan aşkın da felsefesini yapmaktadır. Bu karmaşık duygu durumunu açıklamaya çalışırken üst bir dil olan şiir sanatını kullanmıştır. Aşkın kâinatı süsleyen, tabiata ziynet veren, hayatı güzelleştiren sonsuz bir ihtiyaç olduğunu ifade eden şair, aşkın insana yüce hisler aşıl原因, manevî yönden insanı yücelten gücüne temas etmektedir. Ona göre Allah, aşkı yaratırken varlığın temelini de atmıştır. Şaire göre ölümsüzlük ancak aşk ile mümkündür. Tasavvufi gelenekte aşk, daha çok teşbih ve temsil yoluyla ele alınmış ve açıklanmaya çalışılmıştır. Fakat Nizâmî, aşk tasavvurunu ortaya koyarken bu hâkim geleneği tercih etmez. Bunun yerine ikili aşk hikâyesi olarak ifade edilen ve iki âşğın birbirine duyduğu aşkı anlatan hikâyeler üzerinden anlatma yolunu tercih eder. Her ne kadar ele alış biçimi itibarıyla tasavvufi gelenekten ayrılmış olsa da hikâyelerin bütünlüğüne bakıldığında tasavvufi aşk mesnevilerindeki seyr u sülûk anlatımına benzer bir aşk tahayyülünden söz edilebilir.

Leylâ vu Mecnûn'da Mecnun karakterinin metafizik olanla irtibatı Leylâ'nın rehberliğinde gerçekleşmektedir. Başlangıçta beden zindanına hapsolmuş olan Mecnun, cismânî bir suret olan Leylâ'ya duyduğu dünyevî aşk ile yolculuğuna başlar. Aslında aradığı ilâhî aşktır. Leylâ, Mecnun'un seyr u sülûkunda ona yol gösteren bir karakter olarak kurgulanmıştır. Bir başka dikkat çeken husus Sühreverdî'nin aşk üzerine yazmış olduğu *Mûnisu'l Uşşâk adlı* eserindeki -daha çok sembolik aşk mesnevilerine atfedilen- seyr u sülûk anlayışının, hikâye anlatma biçiminden ziyade eserin bütünü düşünüldüğünde *Leylâ vu Mecnûn*'la paralellikler göstermesidir. Sühreverdî eserinde ilk varlık olarak telakki ettiği akl'ın hüsn, aşk ve hüzn olmak üzere üç özelliğinden söz eder. Hüsn, kâmil insanı, aşk ve hüzn ise seyr u sülûk yolunun iki yolcusunu sembolize eder. Nizâmî, *Leylâ vu Mecnûn*'da Sühreverdî'nin aşk ve hüznünden hüsn'e giden yolunu cisimleştirmiş, ete kemiğe bürümüş gibidir. Leylâ, adeta Hüsn'ün dünyadaki temsilidir.

Hüsrev u Şîrîn'de ise şair Hüsrev ve Şîrîn karakterleri üzerinden meseleyi daha ahlâkî bir düzlemde ele almaktadır. Hüsrev karakteri, ideal bir insan statüsüne ulaşma yolunda sembolik bir anlam bulmuştur. Şîrîn karakteri ise hikâyede metafizik güzelliğe zaten ulaşmış bir karakter olarak işlenmiş ve Şîrîn

sayesinde Hüsrev'in değişim ve dönüşüm hikâyesi okuyucuya aktarılmıştır. Bunlara ek olarak şair, her iki mesnevîde de aşk gibi açıklaması son derece karmaşık olan bir kavramı, günlük hayatta karşılaşılan hikâyeler ve toplumdan kopuk olmayan karakterlerle açıklama yolunu tercih etmiştir. Bu yönüyle sûfliğe uzak değildir fakat dünyadan kendini soyutlayan bir dervişlik anlayışını benimsemediği söylenebilir. Dünyevî hayattan kopmadan fakat tasavvufî yaşamdan da kopuk olmayan daha mutedil bir yaşam sürdüğü ve eserlerinde bunun izlerine rastlandığı görülmektedir. Şair, aslında yarattığı karakterlerin değişim ve dönüşümlerini anlatırken okuyucuda bir çeşit katarsis gerçekleştirmeye çalışmıştır. Nizâmî'nin eserleri dünyevî ve din dışı görünse de irfânî halden yoksun değildir. Nizâmî, tasavvufun ulvî taraflarını dünyevî hayatla barıştırmış bir şairdir.

Kaynakça

- Aliyev, R. (1991). *Nizami Gencevi*, Çev. E. Emiraslan, Bakü: Yazıcı Yayınevi.
- Aydın, F. T. (2019). *Nizâmî-yi Gencevî'nin Şerefnâme Adlı Mesnevisi'nin İncelenmesi*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Erzurum.
- Ayvazoğlu, B. (2002). *Aşk Estetiği*, İstanbul: Ötügen Neşriyat.
- Chittick, W. (2020). *Tasavvuf (Kısa Bir Giriş)*, Çev. Turan Koç, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Destgîrdî, V. (1376/1956). *Gencîne-yi Gencevî* (2. Baskı), Tahran: Matbaa-yı Armağan.
- Gencevî, N. (1391/1972). *Külliyât-i Hamse*, Tahran: İntişârât-i Emîr Kebîr.
- Kanar, M. (2007) "Nizâmî-yi Gencevî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (XXXIII, s. 183-185), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kasımî, M. (1366/1947). "Şerh-i Mûnisu'l 'Uşşâk-i Sühreverdî", *Maarif*, Dovre-i Çaharrom, S. 1, s. 149-164.
- Kaya, M. (2001) "İşrâkıyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (XXIII, s. 435-438), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kılıç, C; Arslan, H. (2007). "İslam Düşüncesinde Aşk Metafiziği (İbn Sînâ ve Mevlâna'da Aşk Felsefeleri)", *Humanities Sciences*, 2/4: 321-351.
- Meçin, B. A. (2018). "Şeyh-i İşrâk Şihâbeddin Sühreverdî'nin Aşka Dair Sembolik Risâlesi", *Şarkiyat*, 10/2: 669-689.
- Nizâmî. (2012). *Hüsrev ile Şirin*, Çev. Sabri Sevsevil, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Nizâmî. (2019). *Leyla ile Mecnun*, İstanbul: Ema Klasik.

- Öngören, R. (2011) “Tasavvuf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (XL, s. 119-126), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Rahmânî, M. (1399/1979). “Tahlîl-i Dâstân-i Sâz u Kâr-i Işk Der Hüsrev u Şîrîn-i Nizâmî Gencevî Ber Esâs-i Moselles-i İştenerg”, *Mecelle-yi Edebiyât-i Fârsî*, 16/23: 40-47.
- Resulzade, M. E. (1991). *Azerbaycan Şairi Nizami*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Schimmel, A. (1999). *İslamın Mistik Boyutları*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Schimmel, A. (2017). *İki Renkli Sırma*, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Schimmel, A. (2018). *Tasavvuf Notları*, Çev. Dilara Yabul, İstanbul: Sufi Kitap.
- Tarlan, A. N. (1922). *İslâm Edebiyatında Leylâ ve Mecnûn Mesnevisi*. (Basılmamış Doktora Tezi) İstanbul: Türkiyat Enstitüsü Kitaplığı.
- Uludağ, S. (1991) “Aşk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (IV, s. 11-17), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Uludağ, S. (2001). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Yılmaz, S. (2002). *Nizami'nin Estetik Anlayışı*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.